

VERGİ PSİKOLOJİSİ VE VERGİYE KARŞI PSİKOLOJİK TUTUMUN SONUÇLARI

~~~~~

Bilal DOĞAN
Vergi Kontrol Memuru

Yazımızda Vergi Psikolojisi konusunda genel bilgiler verildikten sonra, sosyal psikoloji ile olan ilişkisi ve vergiye karşı psikolojik tutumun olumlu, olumsuz sonuçları incelenecektir.

I. VERGİ PSİKOLOJİSİ

A. Tanım

Mali olayların Sosyo-Psikolojik Yönünü İnceleyen disipline Maliye Psikolojisi ya da Vergi Psikolojisi denilmektedir. Mali olaylar; devletin toplumsal ihtiyaçların tatminine yarayacak mal ve hizmetlerin üretilmesi amacıyla harcamada bulunması ve bunun finansmanını içermektedir⁽¹⁾.

Vergi psikolojisini kısaca "vergi ile doğrudan doğruya ilgisi bulunan bireysel ve toplumsal bütün psikolojik olayları inceleyen bir ilim" olarak tanımlayabiliriz⁽²⁾.

Hemen belirtelim ki vergi psikolojisi ile vergi sosyolojisi ve vergi pedagojisi arasında bazı farklılıklar mevcuttur. Vergi psikolojisi ile vergi sosyolojisi arasındaki temel fark şuradadır: Bu her iki bilim dalı da vergi ile ilgili sorunları incelemeye yarayan; fa-

(1) Aytaç Eker ve Kamil Tügen, Kamu Maliyesi, İzmir: Bilgehan Kitabevi, s. 13.

(2) Fevzi Devrim, Sabri Tekir ve Mustafa Şirin, Vergi Psikolojisi (Ders Notları), İzmir, 1981, s. 45.

kat, soruna yaklaşım biçimleri oldukça farklı olan disiplinlerdir. Gerçekten, vergi sosyolojisi çıkış noktası olarak toplum hayatındaki kurumları kabul etmekte ve herşeyi sınıflar, meslekler ve toplumsal oluş noktasiından ele almaktadır. Vergi psikolojisi de, toplum felsefesinin ve toplum sosyolojisinin en belirgin kısımları ile ilgilenmekte ve böylece ikisi arasında bazı ortak noktalar bulunmaktadır. Bununla beraber vergi psikolojisi esas itibariyle vergi ile doğrudan ilgisi bulunan bireysel ve toplumsal tüm olayları ele alıp incelemek yönüyle, vergi sosyolojisinden ayrılmaktadır.

Vergi psikolojisi ile vergi pedagojisi arasındaki fark ise şu şekilde belirtilebilir: Vergi pedagojisi, uygulamalı bir disiplindir ve vergi yükümlüsünün bu görevini en iyi bir biçimde yerine getirebilmesi yollarını ve olanaklarını araştırır. Yani bir vergi eğitim bilimidir⁽³⁾.

B. Vergi Psikolojisi ve Sosyal Psikoloji

Vergi psikolojisi ile sosyal psikoloji arasında yakın bir ilişki vardır. Vergi ve diğer tüm olaylar esasen toplumsal olaylardır. Bu bakımdan vergi ve diğer mali olayların bireysel ve toplumsal etkilerini incelerken sosyal psikoloji adı verilen bilim dalından yararlanılmaktadır.

Sosyal psikoloji, en geniş anlamı ile "bireyin toplum içindeki davranışlarının bilimidir."

Sosyal psikoloji kişinin temel sosyal davranışlarını yöneten evrensel yasaların bulunması amacını güder. Kişinin sosyal amaçlarını gerçekleştirmesi, sosyal çevresini algılaması, sosyal davranışlarını öğrenerek uygulaması toplumsal bir ortamda sosyal psikoloji tarafından konu olarak ele alınmıştır. Sosyal psikoloji içerisinde başlıca şu üç temel konu incelenir⁽⁴⁾:

- Bireylerin davranışı,
- Toplumsal grupların davranışı,
- Toplumsal örgütlerin ya da kuruluşların işleyişi,

Ayrıca bireylerin birbirleri arasındaki ilişki ve etkileşim ile bireylerin toplumsal örgütlerle olan ilişki ve etkileşimleri inceleme konusu yapılır.

---

(3) Devrim ve diğerleri, a.g.e., s. 46.

(4) Bkz: Devrim ve diğerleri a.g.e., s. 39 vd.

Özetle, bireyin toplum içerisindeki tüm davranış ve eylemleri ile diğer bireylerin ve toplumsal örgütlerin birey üzerindeki etkilerini inceleyen sosyal psikoloji ile vergi psikoloji arasında yakın bir ilişki olduğu açıktır. Sonuç itibarıyla, vergi psikolojisi, vergi ve diğer mali olayların bireyler ve toplumsal örgütler üzerindeki sosyo-psikolojik etkilerini inceler.

C. Vergiye Karşı Davranışı Belirleyen Faktörler

Daha önce de belirttiğimiz gibi vergilendirme de başlıca iki taraf söz-konusudur. Aktif vergi sujesi yani devlet ve pasif vergi sujesi yani mükellef. Gerek devletin, yani vergi idaresinin ve gerekse mükellefin vergiye karşı davranışını ve tutumunu belirleyen bazı faktörler bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Yükümlü ve vergi idaresinin vergi hakkındaki düşünceleri,
2. Vergi adaleti,
3. Vergi bilinci ve vergi ahlakı,
4. Vergilendirmede idari etkinlik

Şimdi bu konuları kısaca açıklayalım.

Vergiye karşı yükümlü ve idarenin tutumunu belirleyen önemli bir neden, vergi ile ilgili düşüncelerdir. Gerçekten, vergiyi, genel hizmetlerin bir bedeli veya fiyatı gibi düşünen bir yükümlü ile, bunu devlet tarafından zorla alınan bir yük biçiminde değerlendiren yükümlü arasında derin farklar vardır.

İkinci faktör vergi adaletidir. Genel olarak, vergide adaletin sağlanması ölçüsünde vergi karşısındaki tutumun da olumlu yönde gelişeceği; direnişin azalacağı belirtilebilir. Vergilerin adil bir biçimde dağıtılmadığı kanısı ise, vergiye karşı direniş duygularını harekete geçirir. Esasen kendisinin haksız bir vergilendirmeye tabi tutulduğu, ağır bir vergi yükü altında ezildiği kuşkusunu içindeki bir bireyin, bu durumdan kurtulmak için psikolojik bir davranış gösterme ihtiyacını duyması doğaldır.

Vergi adaleti yönünden başlıca şu hususlar vergiye karşı davranışı belirleyici etken olmaktadır:

— Vergi oranlarının ve vergi tarifesinin yapısı; eğer vergi oranları çok yüksekse bu vergiye karşı tepki doğurabilmektedir.

— Verginin niteliği; verginin dolaylı ya da dolaysız olması vergiye karşı davranışı belirleyen bir diğer faktör olmaktadır. Vergi adaleti açısından verginin niteliği önem taşımaktadır.

Vergi karşısındaki davranışı belirleyen ve vergiye karşı direnişi azaltmada önemli rolü bulunan bir faktör de, vergi ahlakı ve vergi etkisi altında, bir görev ve borç olarak kabul etmesi anlamına gelmektedir.

Bu düşünceye sahip olan yükümlünün vergi karşısında olumsuz bir davranış göstermeden ve onu dinsel bir gereği yerine getirircesine ödemesi, vergi ahlakının önemini göstermektedir. Tarihte ve günümüzde bunun örneklerini görmek mümkündür. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişme dönemlerinde vergi (âşar) İslamiyet'in etkisi altında dinsel bir görev olarak düşünülmüş ve yükümlüler tarafından büyük bir anlayışla ödenmiştir.

Vergi karşısındaki davranışı belirleyen diğer bir faktör de vergilemede idari etkinlik olarak belirtilebilir. Vergilemede idari etkinlik için vergi gayreti ve vergi denetimi önem taşımaktadır. Vergi gayretinin yetersiz ve vergi denetiminin düzenli olarak yapılmaması halinde vergiye karşı davranışta değişebilir.

II. VERGİYE KARŞI PSİKOLOJİK TUTUMUN SONUÇLARI

Vergiye karşı psikolojik tutum, olumlu yönü ile verginin kabulü ve ödenmesi; olumsuz yönü ise, vergiye karşı bir durum olarak vergiye karşı direniş gösterilmesidir. Şimdi bu iki konuyu inceleyelim:

A. Vergiye Karşı Psikolojik Tutumun Olumlu Sonuçları

Vergiye karşı tutumun olumlu yönü, devlet yönünden vergi hasılatının sağlanmasıdır. Ancak, yükümlünün vergi ödemeyi kabul etmesi durumunda da, doğal olarak bu vergiden kurtulma çabası görülmektedir. Buna göre devletin bir kaybı bulunmayan bu durumlarda da aslında, yükümlünün vergiye karşı gösterdiği tepki ve alacağı tutumlar vergi rasyonelliği ve vergi bilinci mekanizması yönünden önem kazanmaktadır. Gerçekten vergi ödemeyi kabul eden yükümlü, yine de içgüdüsel bir etki ile bu vergiyi mümkün olabildiği ölçüde ve elde edebildiği araçlarla üzerinden atmaya veya hiç değilse, bütçesini yeniden düzenlemeye çalışmaktadır. Yükümlünün, üzerindeki vergiyi atmasını sağlayan temel mekanizma vergi yansıması olayıdır. Bu konuyu kısaca ele almaya çalışalım:

Bir vergiyi ödemiş olan mükellefin, genellikle iktisadi durumlardan faydalanarak, bu vergiyi başkalarına devretmesi veya karşılığını başkalarından alması olayına "Verginin Yansıması veya İnikâsı" denir. Örneğin bir imalatçının, imal ettiği mal üzerinden ödediği vergiyi, bu malın fiyatına ekleyerek, alıcıya devretmesi veya kiradaki gayrimenkulü üzerine konan bir vergiyi, mal sahibinin kirayı arttırarak kiracıya nakletmesi halinde vergi yansıtılmış olur⁽⁵⁾.

Vergi yansıması olayında başlıca üç aşama ya da safha sözkonusudur. Bunlar verginin ödenmesi, verginin vurgu etkisi, verginin devredilmesi, yayılması ve son olarak verginin yerleşmesidir. Bu aşamaları kısaca açıklamak yararlı olacaktır⁽⁶⁾.

a) Verginin ödenmesi

Bir verginin, vergi kanunlarında öngörülen esaslar dairesinde kanuni yükümlüsü veya vergi sorumlusu tarafından ödendikten sonra, ancak yansımasından söz edilebilir.

b) Verginin vurgu etkisi

Vergi kanunlarının hükümlerine uygun olarak alınan vergi hukuki bir olaydır. Aynı zamanda ödenen verginin vergi yükümlüsü üzerinde bir psikolojik etkisi ve baskısı vardır. Diğer bir ifadeyle her verginin alınmasından sonra yükümlünün üzerinde bir vurgu etkisi meydana gelir. Ancak bu etki dolayısıyla, her vergi mutlaka yansıtılamaz; iktisadi koşullar ve diğer şartlar mevcut olduğu takdirde yansıma gerçekleşebilir. Aksi halde vurgu etkisine rağmen vergi ödeyici üzerinde kalabilir.

c) Verginin devredilmesi ve yayılması

Vergi yükünün, vergi ödendikten sonra bir başka kişi veya kişilere intikal ettirilmesi olayına verginin devredilmesi veya yayılması denilmektedir. Verginin yayılması genellikle piyasa koşullarına bağlı olarak gerçekleşmektedir. Yani bu olay arz ve talep koşullarına sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır.

d) Verginin yerleşmesi

Ödenen bir verginin artık başkalarına devredilememesi nedeniyle son olarak bir kişinin üzerinde kalmasına verginin yerleşmesi denilmektedir. Daha önce de ifade etmiş olduğumuz gibi bazen vergi kanuni mükellef

---

(5) Akif Erginay, Kamu Maliyesi, Ankara. Turhan Kitabevi, 1982, s. 120.

(6) Halil Nadaroğlu, Kamu Maliyesi Teorisi, İstanbul: 8.b. 1992, s. 304-305.

üzerinde kalır hiç devredilemez. Böyle durumlarda kanuni yükümlü ile vergi taşıyıcı veya vergi yüklenicisi aynı kişiler olmaktadır. Bazen de verginin bir kısmı kanuni mükellef veya fiili yükümlü (vergiyi fiilen ödeyen) üzerinde yerleşmekte geri kalan kısmı başkasına veya başkalarına devredilebilmektedir. Böylece ödenen bir verginin makro ve mikro ekonomik koşullara bağlı olarak devredilmesi tamamlanır ve en son, vergi bir veya birkaç kişi üzerine yerleşmiş olur. İşte ödenen bir verginin son olarak yerleşmesiyle yansıma olayı artık sona ermiş sayılır.

B. Vergiye Karşı Psikolojik Tutumunun Olumsuz Sonuçları

Vergiye karşı psikolojik tutumun olumsuz sonuçlarını üç ana başlıkta özetlemek mümkündür.

1. Vergiden Kaçınma

Kişilerin kanunlara aykırı hareket etmeksizin vergili bir malı satın almaması veya vergili bir alanda ekonomik faaliyette bulunmaması şeklinde davranışlarda bulunmak suretiyle vergi vermemeyi istemeleridir. Hiç kimse kanunen hazine çıkarlarını düşünmek zorunda olmadığından vergi konusu olan malı kullanmak zorunda da değildir. Meselâ, bir kimse sigara ve alkol kullanmadığı zaman bu maddelere konulan vergilerden kaçınmış olur. Kişi bu maddeleri kullanmak zorunda da değildir. Yine kişi, emlak vergisini vermemek için bu vergiye konu olan bina, arsa veya arazi sahibi olmak da istemeyebilir.

Vergiden kaçınmada kanuna aykırı bir davranış söz konusu değildir. Kanuna aykırı olmamak şartıyla herkes davranış özgürlüğüne sahiptir. Çünkü, herkes kanunlarda öngörülen esaslar dahilinde vergisini ödemekle yükümlüdür. Ancak, mutlaka vergi yükümlüsü olmak için özel bir gayret göstermek zorunda değildir. Kanun madem ki belirli bir seviyenin altında gelir elde edenlerin vergi ödememelerini öngörmüştür, bunlardan yararlanmak herkesin hakkıdır.

Vergiden kaçınma bazen kanunlardaki boşluklardan yararlanmak veya doğrudan vergiyi doğuran olaya sebebiyet vermemeye dikkat etmek yoluyla gerçekleştirilebilir. Bu gibi davranışlar da kanuna aykırı değildir. Meselâ, emlak vergisi ödememek için kat veya ev satın almak yerine kişi kirada oturmayı tercih edebilir. Bu onun tercihe kalmış bir durumdur⁽⁷⁾.

(7) Bkz: Sabri Tekir, Vergi Teorisi, İzmir: Akliselim Matbaası, 1990, s. 104. Ayrıca bkz: Halil Nadaroğlu, a.g.e., s. 287; Özhan Uluatam, Kamu Maliyesi, Ankara: Sevinç Matbaası, 1980, s. 212.

2. Vergi Kaçakçılığı

Vergi kaçakçılığı, vergi ödememek ya da daha az ödemek amacıyla vergi kanunlarına aykırı hareket etmektir. Bir diğer ifadeyle, yasal olmayan yollara başvurarak vergiden kurtulmak veya kurtulma girişiminde bulunmaktır.

Vergi kaçakçılığı, bir suç oluşunun yanısıra, vergi önünde eşitlik ilkesine aykırı düştüğü ve verginin verimini azalttığı için üzerinde önemle durulması gereken sosyal ve ekonomik bir olaydır. Gerçekten, kanunen vergi borcu doğduğu halde bu borcunu ödemeyen kimseler, vergisini dürüst olarak ödeyenler karşısında haksız ve gayri kanuni bir avantaj sağlamış olurlar. Bu hâl ayrıca, verginin veriminin azalmasına da sebep olacağı için, dürüst yükümlüler yeniden getirilecek vergileri ödemek suretiyle daha da müşkül durumlara düşebilirler⁽⁸⁾.

Vergi kaçakçılığının nedenlerini kısaca şu şekilde özetleyebiliriz⁽⁹⁾:

Vergi kaçakçılığının en önemli nedenlerinin başında vergi idaresinin yetersizliği gelmektedir. Gerek kapasite, gerekse eleman azlığı mükelleflerin tam olarak takibini güçleştirmektedir. Ayrıca, vergi sisteminin adil olup olmaması, vergi kaçakçılığının ortaya çıkmasında önemli bir faktördür. Çünkü, vergi sisteminin adalet esaslarına uygun olarak düzenlenmesi vergiye olan mukavemetin derecesini de belirleyecektir. Vergi baskısını en fazla hisseden kesim, daha az vergi isteyecek, hatta vergi ödemeyi reddedecektir. Vergi yükünün sektörle arasında adil dağılmadığını gören mükellefler, vergi kaçakçılığına yönelebilirler. Her mükellef kendisini, ya komşusu veya aynı işi yapan diğer mükelleflerle mukayese edecek, ya onların vergi kaçırmaları nedeniyle veya onlardan üstün olmak istemesi nedeniyle vergi kaçırma yönüne gidebilecektir. Devlet yönetiminin memnun olmayanlar, kamu hizmetlerini yeterli bulmayanlar, vergi kaçırmak isteyebilecekleri gibi, kamu görevlilerinin suistimalleri bütçe harcamalarında israfların önlenememesi de vergi kaçırmanın önemli nedenlerinden biridir.

Vergi sisteminin kaçakçılığa elverişli olması da kaçakçılık olaylarında önemli bir faktördür. Meselâ, gelir vergisi kaçakçılığa diğer vergilere göre daha elverişlidir. Stopaj usulü ile alınan vergilerde vergi kaçakçılığı pek mümkün değildir. Çünkü, işverenlerin ödedikleri işçi ücretlerinden ücretleri bordroda düşük gösterme dışında, vergi kesmemelerinde veya az kesmelerinde kendileri için bir çıkar yoktur. Veraset ve intikal vergisi de kaçakçılığa en elverişli vergiler arasında yer alır.

---

(8) Nadaroğlu, a.g.e., s. 289-292.

(9) Tekir, a.g.e., s. 105-106.

3. Verginin Reddi

Vergi kaçakçılığının kişisel bir eylem olmasına karşılık, verginin reddi, vergiye karşı toplumsal bir reaksiyonun ifadesidir. İstisnai olarak rastlanılan bir davranış olmasına rağmen hiç görülmemiş bir olay da değildir. Bu davranışın tipik örneği, Fransa'da 1954 yılında adeta bir vergi grevine dönüşen Poujade hareketidir. Küçük bir kasabada kırtasiyecilikle uğraşan Poujade isimli bir Fransızın başlattığı vergiye karşı direniş, giderek kollektif bir eyleme dönüşmüş hatta, bir vergi sorunu olmaktan çıkıp siyasal sonuçlar yaratan bir olay haline gelmiştir. Vergiye karşı direnişin söz konusu olabilmesi için önce usulüne uygun olarak konulmuş bir verginin mevcut olması lazımdır. Böyle bir direniş, şayet, devlet otoritesinin zayıf olduğu ülkelerde ve dönemlerde gerçekleştirilirse verginin -veya vergilerin- kaldırılması veya hafifletilmesi gibi sonuçlar verebilir. Aksi halde, sorumluların cezalandırılması gibi hukuki bazı sonuçlarla nihayete erer.

Vergiye karşı toplu reaksiyonun bir diğer ender örneği de 1980'li yılların sonuna gelinirken İngiltere'de görülmüştür. Şöyle ki:

1987 yılında seçimi kazanan Muhafazakar parti mahalli idareler vergi sisteminde radikal bir değişiklik yapmaya ve öteden beri uygulanan emlak vergisinin (General Rate) yerine kendisinin "Cemaat Yükümlülüğü" (Community Charge) adını verdiği bir vergiyi uygulamaya karar vermiştir. Kaldırılması öngörülen ve gayrimenkul üzerinden alınan Rate'in yükümlüleri gayrimenkullerde ikamet maksadıyla oturanlarla gayrimenkulü ticari amaçla kiralayanlardı. Rate'in yerine konulması öngörülen "cemaat yükümlülüğü" ise, belediyelerin, kendi sınırları içinde yaşayan oy verecek yaştaki her yetşkinden belirli bir vergi alınmasını öngörüyordu. Bu durumda verginin konusunu kişinin fiziki varlığı oluştuyordu. Kamuoyu bu vergiye derhal baş vergisi (poll tax) adını takmış -ki Türkçe yayın organlarında da kelle vergisi olarak isimlendirilmiştir- ve basındaki şiddetli eleştirilerin yanısıra meydanlarda topluca gösteri yapıp şiddete başvurmaya gidecek ölçüde toplu bir reaksiyon süreci başlatmıştır. Diğer bazı nedenlerin yanısıra geniş halk kitlelerinin sözü geçen reaksiyonu sebebiyle de yıpranan ve sonunda istifa eden Başbakan Thatcher'in yerine gelen John Major Hükümeti 1992 Parlamento seçimini kazanmış olmasına rağmen 1993'ten itibaren Poll Tax'ın kaldırılıp yerine "Council Tax'ın konulmasını kararlaştırmıştır. Bu son vergide kişinin değil hanenin esas alınması ve her hanede iki yetşkinin yaşadığı kabul edilip verginin gayrimenkulün değerine göre hesaplanması esası benimsenmiştir. Bu durumda, İngiltere'deki verginin reddi olayının, sonuçta amacına ve başarıya ulaştığını söyleyebiliriz⁽¹⁰⁾.

(10) Nadaroğlu, a.g.e., s. 292.